

TRANSPORT LOGISTIKASINING TARAQQIYOT BOSQICHLARI TARIXI (1991-yilgacha)

Toshtemirov Shaxboz

Sho'rchi tumani 2-son kasb-hunar maktabi o'qituvchisi

Annotasiyasi: Logistika texnologiyalari va transport tizimlariga ehtiyoj globallashuv davrida asosiy kuchga aylanayotganligini asoslash; integratsiya jarayonlarining logistik xizmat ko'rsatishda ahamiyatini ochib berish; yuklarni temir yo'l va boshqa transport turlarida tashishda raqobatbardoshlikni oshirish, kompleks logistika sohasida yuqori daromadli xizmatlarni rivojlantirish imkonini berishini tahlil qilish.

Tayanch so'zlar: logistika, an'anaviy xo'jalik, an'anaviy chorvachilik va dehqonchilik, temir yo'l.

Transport xizmatidan foydalanuvchilarga qulay va arzon xizmatlar taqdim etish davlatning asosiy e'tiborida turadi.

Logistika tushunchasi qadimiy Gresiyada "Hisoblash san'ati" ham deb atalgan. Ayrim manbalarda logistika miloddan avvalgi IV asrda Gresiyada paydo bo'lgan. O'zbekiston milliy ensiklopediyasida logistika – hisoblash, muhokama san'ati deb yozilgan¹.

Logistika — materiallarni, axborotlarni va inson oqimlarini optimallashtirish (xarajatlarni minimallashtirish) maqsadida ularni boshqarish. Logistikaning kengroq ta'rifi uni turli tizimlardagi moddiy, axborot va moliyaviy resurslarning harakatini boshqarish haqidagi ta'limot sifatida izohlaydi.

¹ Шарипов К., Калонов М. Ўзбекистон республикасида транспорт хизматларини ривожланиш истикболлари ҳамда транспорт логистикаси — Иқтисодиёт ва таълим / 2020 № 6

Amaliy qo'llash nuqtai nazaridan, logistika bu eng kam xarajatlarni hisobga olgan holda kerakli vaqtda, kerakli miqdordagi tovarni kerakli vaqtda, kerakli joyda taqdim etishning eng samarali variantini tanlashdir.

Eng asosiy savdo-sotiq mahsulotlari dehqonchilik va chorvachilikka oid maxsulotlar bo'lib, bug'doy, arpa, sholi, mevalar, poliz, sabzavot va chorva maxsulotlari bilan butun bozor to'liq ta'minlangan edi. Rus sharqshunosi N.A.Mayevning ma'lumotlarida: «Hisor O'rta Osiyoni butun don va non mahsulotlari hamda bog'dorchilik maxsulotlari bilan to'liq ta'minlanar edi. Hisor, Yurchi va Denov sersuv joyda joylashganligi tufayli sholi, sug'orma bug'doy, arpa, makkajo'xori, meva bog'lar va poliz va sabzavotchilik ishlab chiqarish eng ko'p yetishtiriladigan hudud edi. Denov, Hisor va Dushanbedan Buxoroga ko'p miqdorda bug'doy va zig'ir jo'natilgan»²

1877-yil Rus sharqshunosi Matveyev tomonidan qayd etilgan manbalarda Sharqiy Buxoro amirligidagi oziq-ovqat maxsulotlarini narxi quyidagi xolatda edi; eng asosiy yirik Hisor bekligida bir botmon (8 pud) bug'doy-2 rubl, (Xisor bekligida ba'zi bir qariyalarni fikriga ko'ra bir botmon bug'doy 12 pudga teng bo'lgan. Matveyev izohlagan manba Samarqand va umum G'arbiy beklklarda bir botmon bug'doy 8 botmon bo'lgan) bir botmon arpa 1 rubl 60 kop, beda urug'i 2 rubl, bir pud mol go'shti 1 rubl 40 kop, bir pud qoramol yog'I 4 rubl, bir yoshli tuxli 1 rubl 60 kop, bir botmon guruch 7 rubl, bir botmon bug'doy uni 2 rubl 80 kopni tashkil etgan.³

Oradan 12 yil o'tgach, 1889-yil sharqshunos Stetkevich qayd etgan ma'lumotlarda Sharqiy Buxoro beklklarida oziq-ovqat maxsulotlarini narxi deyarli bir-xil bo'lib, maxsulotlar yetkazib berish ancha yaxshilanib borib, narx-navo deyarli o'zgarmadi. Bir botmon bug'doy- 2 rubl, bir botmon arpa-1 rubl 60 kop, bir botmon guruch-6 rubl, 40 kop, bir botmon sholi-(tozlanmagan, oqlanmagan)-4 rubl, yuz o'lchov birligiga teng bir

² Н.А. Маев. Географический очерг Гиссарского края и кулябского бекства, Материалў для статиски Туркестанского края. в.5 стр. 269. Очерки горнўх бекста Бухарского ханство. Тамже. Стр. 327.

³ Матвеев. Цит.соч. стр-24.

kilogrammga teng bedaa urug'i-3 rubl, 20 kop chorva mollari savdosi Sharqiy Buxoro bekliklarida quyidagi narxda edi.

Yirik qoramollar va otlar savdosi alohida ajlalib turar edi. Yuk ortishgaa mo'ljallangan otlar 15-20 rub, 10 pud og'irligidan yuqor sigirlar 10-20 rubl, yuk ortishga mo'ljallangan eshaklar 4-20 rubl, ishchi xo'kizlar 15-30 rubl, qo'ylar semizligiga qaramay 3-6 rubl. Shuningdek, Sharqiy Buxoro bekliklaridagi savdo sotiq do'konlari va bozor savdo rastalarida Rossiyadan keltirilgan rangli gazlamalar, shakar, metal, chinni buyumlar va boshqa xo'jalik maxsulotlari, Hindistondan choy, Angliyadan yozuv qog'ozlari, doka kabi maxsulotlar olib kelinib sotilar edi.¹

XX asr boshlarida Rossiya fabrikalarida ishlab chiqarilgan turli xil gazlamalar o'zining sifatli va arzonligi bilan Sharqiy Buxoro bekligidagi kosib hunarmandlar tomonidan ishlab chiqarilgan olacha gazlamalarni bozordan siqib chiqara boshladilar. Natijada mahalliy kosiblar hamda o'rta ishlab chiqarishga ega bo'lgan hunarmandlarni kasotga uchratib, ularni maxsulotlari bozorga o'tmay ko'plab hunarmandlar xonavyron bo'ldilar. Bekliklardagi ortiqcha sholi, bug'doy va paxta (g'o'za) maxsulotlari arzon narxlarda sotib olinib, Termiz, Qarshida yig'ib olinib Amudaryo orqali Kerki va Chorjo'y shaharlarida to'planib Markaziy Rossiyaga jo'natilar edi.²

Sharqiy Buxoro bekliklarida ushbu maxsulotlarni tashiydigan transport yo'q edi. Shuning uchun savdo-sotiq ishlari ancha qiyinchilik bilan amalga oshirishar edi. Savdo-sotiq ishlari asosan bekliklar o'rtasida bo'lib tashqi savdo keskin rivojlanish imkoniyati transport tufayli keng ko'lamda rivojlanmagan edi.

1876-yil Sharqiy Buxoroni o'rgangan rus sharqshunosi G. Arandarenkning ma'lumotlarida: «keyingi ikki yil davomida chorvachilik ishlari keng rivojlanib, yirik qora mollarni o'sish ancha oshib undan foyda olish nixoyatda ko'paydi. Beklarni tashqi savdo

¹ Стеткевич. Цит.соч. стр-252-256

² А. Галкин. Цит. Оч. Стр-402.

aylanishda shoxli qoramollar, qo‘ylar, otlar va teri savdosida asosiy tarmoqqa aylandi»³ 1891-yil 12 oktyabrda O‘ratepa pristava Xodjakent uyezdi boshlig‘iga yozgan bildirishida «Xisordan Panjikent hududida haydab o‘tilgan qoramol to‘dasi shunchalik ko‘p ediki, Hisor va sharqiy Buxoro bekliliklaridagi chorvamollari bilan Rus Turkistonni chorva mol bozorlari va yaylovlari to‘lib ketgan bo‘lib, chorvalari soni behisob edi.

Hisordan Rus Turkistoniga-15500 bosh qo‘y va echki, 900 bosh yirik shoxli qoramollar, 16000 dona barra qo‘zi terisi, 3150 dona qo‘y terisi, 1900 dona xo‘kiz terisi, savdo-sotiq uchun jo‘natilar edi. Tayyorlangan maxsulotlarni bir qismi qayta ishlash uchun O‘ratepani o‘ziga qoldirilar edi. Bu maxsulotlarga qoramol terilar, 600 tagacha barra qo‘zi terilari va boshqa chorva mollar terilaridan iboratdir. Qolgan tayyor maxsulotlari sotishga jo‘natilar edi.⁴

N.A.Benderskiyning XX asr boshlaridagi ma‘lumotlarida: «XIX asr oxirida Hisor o‘lkasidan bug‘doy, arpa, sholi va chorva mollari terilari (ot va qo‘y) sotish uchun Samarqand O‘ratepa, Shaxrisabz shaharlarida olib borilgan.»¹ Savdo-sotiq ishlari Buxoro amirligida shariat qonunlari asosida olib borishib, amirning asosiy pul o‘lchovi Rus Sharqshunosi A. Galkinning ma‘lumotlarida quyidagicha ta’kidlanadi: «Butun pul o‘lcham birligi asosini, ishlab chiqarish tan narxini tini ya’ni tillo belgilangan. Tanga, mir va pul narx o‘lchovini belgilaydigan narx navoni belgilaydigan o‘lchov birligi tashkil etgan. Tilla oltin tanga (toza oltin tanga-160 o‘lchov birligiga teng). O‘rtacha tilla o‘lchov birligi 20 tangaga teng bo‘lgan.

Savdo rastalarida kamdan-kam hollarda tilla tanga bilan savdo qilingan kumush tangalar o‘rtacha qismati 20 kumush tanga hisobida oltin tangaga tenglashtirishib, savdo-sotiq ishlari asosan kumush tanga xisobida narxlanib, uni qiymati bir o‘lchov tanga birligi

³ Г.Арандаренко. Из пенджикента «Туркестанские ведомости» 1876. №42.

⁴ ЦГА. Таджикской ССР ф-1, д, 322 1-7-8

¹ Гиссарское бекство. «Туркестанские ведомости» 1905 № 42

bilan baholanib kumushni to‘rtidan bir qismi 16 pul hisobiga narxlanib, o‘rta hol va kambag‘al toifalar pul yoki mir o‘lchov birligi bilan savdo-sotiq ishlarni olib borganlar.²

Surxon vohasiga transport sohasining kirib kelishiga quyidagilar sabab bo‘ldi. Birinchidan, vohada xomashyo boyliklarining nihoyat darajada ko‘pligi; ikkinchidan, ushbu imkoniyatlardan to‘laqonli foydalanmayotgan mahalliy hukmdorlar, iqtisodiy tizimni boshqaruvchi soha xodimlarining o‘zboshimchaligi, soliqlarni insofsizlarcha undirilishi; uchinchidan, O‘rta Osiyo masalasida Rossiya-Angliya ziddiyatlarining kuchayishi, Hind okeaniga chiqish uchun rus mustamlakachilik siyosatining haddan tashqari oshib borishi, Rossiyaning Amudaryo bo‘ylab o‘z mavqeini mustahkamlashi edi.

Turkistondagi ilk temir yo‘l 1880-yil noyabrdan 1886-yil dekabrga qadar qurib bitkazilgan bo‘lib, Krasnovodsk va Chorjo‘y shaharlarini bog‘ladi. 1888-yil may oyida Amudaryo orqali 2,7 km uzunlikdagi yog‘och ko‘prik qurilib, ishga tushirilishi natijasida temir yo‘l Samarqandgacha olib kelindi. Keyinchalik temir yo‘l qurilishi 1895–1897 yillarda Ursatevskaya (Xovos) stansiyasidan Qo‘qongacha davom ettirildi. 1899-yili temir yo‘l Toshkentga yetkazilib, Samarqand-Andijon temiryo‘llari bilan birlashtirildi².

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Sharipov K., Kalonov M. O‘zbekiston pespublikasida transport xizmatlarini rivojlanish istiqbollari hamda transport logistikasi — Iqtisodiyot va ta’lim / 2020 № 6
2. Xidirov X. “O‘zbekistonda transport sohasi: natijalar va muammolar (XX asrda Surxon vohasi misolida)” Tarix fanlari nomzod. diss. –Toshkent, 2008. – B. 53-71.
3. Djo‘rayev X.X. Boysunda taransport sohasining shakllanish tarixidan / “Boysun – moddiy va nomoddiy madaniyat beshigi” anjuman to‘plami. – T: 2017, – B. 228.
4. Botirov, Z. (2024). The History of Studying the Social-Psychological Foundations of the

² А. Галкин цит. Соч. стр-195.

²Хидиров Х. “Ўзбекистонда транспорт соҳаси: натижалар ва муаммолар (XX асрда Сурхон воҳаси мисолида)”. Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)диссертацияси. — Термиз, 2021. – Б. 14-35.

Development of Creative Activity in Teenage Students. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 4(2), 93-95.

5. Botirov, Z. (2024). SOCIAL PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF CREATIVITY. Educational Research in Universal Sciences, 3(4 SPECIAL), 189-192.

6. Tursunov S., Pardayev T., Maxmadiyorova N. Surxondaryo – etnografik makon. — T.: “Akademnashr”, 2012. – 232 b.